TURKISH JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH

Volume I Issue II ISSN:2148-5135

ATLAS VA ADRAS ASRLAR OSHA: MILLIY MATOLARIMIZNING BETAKROR TARIXI

Xakimova Madina Kozimjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo`nalishi

ARTICLE INFO:

Received:30.10.2026
Revised: 31.10.2026
Accepted:01.11.2026

KEY WORDS:

Atlas, adras, milliy matolar, o'zbek milliy hunarmandchiligi, ipakchilik, abrbandi, to'qimachilik san'ati, milliy naqshlar, ranglar uyg'unligi, badiiy bezak, moddiy madaniy meros, milliy qadriyatlar, an'anaviy dizayn, zamonaviy moda.

ABSTRACT

Maqolamda asosan o'zbek xalqining boy moddiy va ma'naviy merosida alohida o'rin tutuvchi atlas va adras matolarining tarixiy shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, tayyorlanish texnologiyasi hamda o'ziga xos badiiy-estetik xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, milliy matolarda aks etgan ranglar uyg'unligi, naqshlar ramziyligi, an'anaviy hunarmandchilik maktablarining o'ziga xosligi va ularning avloddan avlodga o'tib kelayotgan qadriyat sifatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Atlas va adrasning zamonaviy moda, dizayn, amaliy san'at va milliy madaniyatni targ'ib etishdagi o'rni hamda ushbu merosni asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazish masalalariga e'tibor qaratilgan.

KIRISH: Har bir xalqning milliy o'zligi, tarixiy xotirasi va ma'naviy dunyosi uning moddiy hamda nomoddiy madaniy merosida o'z ifodasini topadi. Xalqning kiyinish madaniyati, hunarmandchilik an'analari, amaliy san'ati va estetik qarashlari esa ushbu merosning muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. O'zbek xalqining ko'p asrlik madaniy tarixida atlas va adras matolari o'zining betakror rang-barangligi, nafis naqshlari, o'ziga xos to'qilish usullari va yuksak badiiy qiymati bilan alohida o'rin egallaydi. Ushbu matolar nafaqat kundalik turmushda foydalaniladigan gazlama, balki xalqimizning didi, dunyoqarashi, ijodiy tafakkuri va milliy qadriyatlarini namoyon etuvchi san'at namunalaridir.

Atlas va adras matolarining shakllanishi hamda taraqqiyoti O‘zbekiston hududida qadimdan rivojlangan ipakchilik, to‘qimachilik va badiiy bezak san’ati bilan chambarchas bog‘liq. Ayniqsa, Marg‘ilon, Buxoro, Samarqand va boshqa tarixiy hunarmandchilik markazlarida rivojlangan gazlama to‘qish an’analari milliy matolarimizning bugungi ko‘rinishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Ustozlardan shogirdlarga o‘tib kelgan an’anaviy bilim va ko‘nikmalar natijasida matolarni bo‘yash, iplarni naqsh asosida tayyorlash, ranglarni uyg‘unlashtirish hamda murakkab bezaklarni yaratish usullari takomillashib borgan.

Atlas o‘zining ipak tolalaridan tayyorlanishi, silliq yuzasi, tovlanib turuvchi ranglari va nafis naqshlari bilan ajralib tursa, adras ipak va paxta tolalarining uyg‘unligi asosida yaratiladigan, o‘ziga xos tuzilish hamda bezak xususiyatlariga ega bo‘lgan milliy gazlama hisoblanadi. Har ikki mato turida ranglar va shakllarning o‘zaro mutanosibligi muhim badiiy ahamiyat kasb etadi. Ulardagi an’anaviy naqshlar, takrorlanuvchi shakllar va ranglar uyg‘unligi xalq amaliy san’atining yuksak estetik imkoniyatlarini namoyon etadi.

Bugungi globallashuv jarayonida milliy madaniy merosni asrab-avaylash, uni zamonaviy hayot bilan uyg‘unlashtirish va xalqaro miqyosda targ‘ib etish dolzarb vazifalardan biridir. Atlas va adras matolaridan zamonaviy kiyim-kechaklar, aksessuarlar, interyer bezaklari hamda turli dizayn mahsulotlarini yaratishda foydalanilayotgani an’anaviy san’atning yangi ijodiy yo‘nalishlar bilan boyib borayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, milliy matolarni ishlab chiqarish texnologiyalarini o‘rganish, ularning tarixiy va badiiy xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda yosh avlodda milliy merosga hurmat tuyg‘usini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning dolzarbligi atlas va adras matolarining tarixiy ildizlari, badiiy xususiyatlari va milliy madaniyatimizdagi o‘rnini ilmiy jihatdan yoritish, ularni asrab-avaylash hamda zamonaviy san’at va dizayn sohalarida qo‘llash imkoniyatlarini ochib berish zarurati bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADALOGIYASI: O‘zbek milliy matolari, xususan, atlas va adras gazlamalarining tarixiy shakllanishi, ishlab chiqarish an’analari hamda badiiy xususiyatlarini o‘rganish xalq amaliy san’ati va moddiy madaniy merosni tadqiq etishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu matolarni ilmiy jihatdan tahlil qilishda o‘zbek xalqining an’anaviy hunarmandchiligi, ipakchilik tarixi, to‘qimachilik texnologiyalari va milliy bezak san’atiga oid ilmiy manbalar muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda milliy hunarmandchilikning shakllanishi, mahalliy maktablarning rivojlanishi, naqsh yaratish an’analari va ranglardan foydalanish tamoyillari yoritilgan. Mazkur tadqiqotlar atlas va adras matolarining oddiy maishiy buyum emas, balki xalqning tarixiy tajribasi, estetik qarashlari va badiiy tafakkurini mujassamlashtirgan madaniy meros namunasi ekanini anglashga yordam beradi.

Milliy matolar tarixini o‘rganishda Marg‘ilon, Buxoro va Samarqand kabi tarixiy hunarmandchilik markazlarida shakllangan to‘qimachilik an’analari alohida o‘rin tutadi. Ayniqsa, Marg‘ilon atlas va adras ishlab chiqarish an’analari bilan mashhur bo‘lib, unda ipakchilik, iplarni bo‘yash, abr usulida naqsh hosil qilish va mato to‘qish jarayonlari o‘zaro uzviy bog‘langan. Ushbu an’analarni o‘rganish orqali mahalliy hunarmandchilik maktablarining o‘ziga xos jihatlari va ularning milliy san’at taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini aniqlash mumkin.

Shuningdek, xalq amaliy san’ati va dizayniga oid tadqiqotlarda ranglar uyg‘unligi, naqshlarning kompozitsion tuzilishi, shakllarning takrorlanishi va bezaklarning estetik vazifasi muhim tahlil obyekti sifatida qaraladi. Bu jihatlar atlas va adras matolarining badiiy qiymatini belgilash, ularning an’anaviy xususiyatlarini zamonaviy dizayn bilan qiyoslash imkonini beradi.

Mavzuga oid manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, atlas va adras merosini tarixiy, texnologik va badiiy jihatdan o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish zarur. Shu sababli mazkur maqolada milliy matolarning kelib chiqishi, tayyorlanish usullari, bezak xususiyatlari va zamonaviy madaniy hayotdagi o‘rni yaxlit yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqot atlas va adras matolarining tarixiy taraqqiyoti, tayyorlanish texnologiyasi hamda badiiy-estetik xususiyatlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan. Tadqiqot jarayonida tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil tamoyillariga asoslanildi. Mavzuni yoritishda milliy hunarmandchilikka oid ilmiy adabiyotlar, madaniy merosga doir ma’lumotlar va an’anaviy to‘qimachilik amaliyotiga oid materiallarni o‘rganish muhim o‘rin egallaydi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanish nazarda tutiladi:

Tarixiy tahlil metodi — atlas va adras matolarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda milliy hunarmandchilik tarixidagi o‘rnini o‘rganishga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil metodi — atlas va adrasning xomashyosi, to‘qilish xususiyatlari, tashqi ko‘rinishi, naqshlari va amaliy qo‘llanilishi o‘rtasidagi o‘xshashlik hamda farqlarni aniqlash imkonini beradi.

San’atshunoslik tahlili metodi — matolardagi ranglar uyg‘unligi, naqshlarning shakliy tuzilishi, kompozitsion yechimlari va badiiy ifoda vositalarini o‘rganishga yo‘naltiriladi.

Tizimli yondashuv metodi — atlas va adrasni tarix, hunarmandchilik texnologiyasi, amaliy san’at va zamonaviy dizayn bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Umumlashtirish metodi — o‘rganilgan ma’lumotlar asosida milliy matolarning madaniy, estetik va amaliy ahamiyati yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy obyekti atlas va adras matolari bo‘lsa, uning predmetini ushbu matolarning tarixiy shakllanishi, ishlab chiqarish an’analari, naqsh-kompozitsion xususiyatlari va zamonaviy dizayndagi qo‘llanilishi tashkil etadi. Tadqiqotning metodologik asosini milliy madaniy merosni tarixiy va san’atshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganish tamoyillari tashkil qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJA: Atlas va adras matolarini o‘rganish natijasida ularning o‘zbek xalqining ko‘p asrlik hunarmandchilik tajribasi, estetik qarashlari va milliy o‘zligini ifodalovchi muhim madaniy boylik ekanligi namoyon bo‘ladi. Ushbu matolarning o‘ziga xosligi, avvalo, xomashyo tanlovi, to‘qish texnologiyasi, ranglar uyg‘unligi va naqsh yaratish usullarining o‘zaro uyg‘unligida ko‘rinadi.

Atlas, asosan, ipak iplaridan to‘qiladigan, silliq yuzasi va tovlanib turuvchi ranglari bilan ajralib turadigan gazlama hisoblanadi. Adras esa an’anaviy usulda ipak va paxta iplaridan tayyorlanib, o‘ziga xos tuzilishi va rang-barang naqshlari bilan farqlanadi. Har ikki mato turida iplarni oldindan bo‘yash va naqsh hosil qilishga asoslangan abrbandi usuli muhim o‘rin tutadi. Ushbu texnologiya gazlama yuzasida murakkab, takrorlanuvchi va rang jihatidan boy bezaklarni yuzaga keltiradi.

Muhokama jarayonida atlas va adras matolarining badiiy qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biri ranglar mutanosibligi ekanligi kuzatiladi. Yorqin va qarama-qarshi ranglarning uyg‘unligi, egri va geometrik shakllarning takrorlanishi, naqshlarning ritmik joylashuvi matolarga o‘ziga xos estetik ko‘rinish beradi. Naqshlar va ranglarning badiiy ta’siri matoning tashqi ko‘rinishini boyitish bilan birga, milliy bezak san’atiga xos ijodiy tafakkurni ham namoyon etadi.

Atlas va adrasning tarixiy taraqqiyotida mahalliy hunarmandchilik markazlarining o‘rni ham katta ahamiyatga ega. Xususan, Marg‘ilon shahrida avloddan avlodga o‘tib kelayotgan ipakchilik va abrbandi an’analari milliy to‘qimachilik san’atining rivojlanishiga xizmat qilib kelmoqda. Hunarmandlarning tajribasi, rang tanlash mahorati va naqsh yaratish ko‘nikmalari an’anaviy matolarning o‘ziga xosligini saqlashda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot mavzusi doirasidagi tahlillar atlas va adrasning nafaqat tarixiy, balki zamonaviy amaliy ahamiyatga ham ega ekanini ko‘rsatadi. Bugungi kunda ushbu matolardan milliy va zamonaviy kiyimlar, bezak buyumlari, aksessuarlar hamda interyer dizayni elementlarini yaratishda foydalanish mumkin. An’anaviy naqshlarni zamonaviy dizayn tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish milliy merosning yangi shakllarda namoyon bo‘lishiga imkon beradi.

Shu bilan birga, milliy matolarni ommalashtirish jarayonida ularning tarixiy kelib chiqishi, tayyorlanish texnologiyasi va badiiy xususiyatlarini to‘g‘ri talqin etish muhimdir. An’anaviy hunarmandchilik ko‘nikmalarini yosh avlodga o‘rgatish, amaliy mashg‘ulotlar va ko‘rgazmalar tashkil etish, milliy matolar namunalari asosida ijodiy loyihalar yaratish ushbu merosning davomiyligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Umumlashtirilgan natijalarga ko‘ra, atlas va adras matolarining qadri ularning nafisligi yoki amaliy qulayligi bilangina belgilanmaydi. Ular xalqning tarixiy xotirasi, milliy estetikasi va hunarmandchilik mahoratini o‘zida mujassamlashtirgan san’at namunalari sifatida ham ahamiyatlidir. Shu sababli milliy matolarni tarixiy, texnologik va badiiy jihatdan o‘rganish,

ularni zamonaviy dizayn bilan uyg‘unlashtirish hamda keng targ‘ib etish milliy madaniy merosni asrashning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda, atlas va adras matolari o‘zbek xalqining ko‘p asrlik tarixiy tajribasi, boy hunarmandchilik an’analari va yuksak badiiy tafakkurini o‘zida mujassam etgan milliy madaniy meros namunalaridir. Ularning o‘ziga xos rang-barangligi, naqshlar uyg‘unligi, tayyorlanish texnologiyasi va estetik jozibasi xalqimizning san’atga bo‘lgan munosabati hamda go‘zallik haqidagi tasavvurlarini namoyon etadi.

Maqola doirasida atlas va adras matolarining tarixiy shakllanishi, xomashyo xususiyatlari, to‘qish an’analari va badiiy bezaklari tahlil qilindi. Tahlillar ushbu matolarning o‘zaro yaqin jihatlari bilan bir qatorda, xomashyo tarkibi, mato tuzilishi va tashqi ko‘rinishida o‘ziga xos farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, abrbandi usulida naqsh yaratish, ranglarni mutanosib tanlash va an’anaviy hunarmandchilik mahorati milliy matolarning badiiy qiymatini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi.

Bugungi kunda atlas va adras matolaridan zamonaviy kiyim-kechak, aksessuarlar, interyer bezaklari va boshqa dizayn mahsulotlarini yaratishda foydalanish milliy an’analarning yangi ijodiy shakllarda davom etishiga imkon bermoqda. Shu bilan birga, an’anaviy ishlab chiqarish usullarini saqlash, hunarmandlarning tajribasini yosh avlodga yetkazish, milliy matolar tarixini ilmiy o‘rganish va ularni xalqaro miqyosda targ‘ib qilish muhim vazifalardan biridir. Milliy matolarni ta’lim jarayonida o‘rganish, amaliy san’at mashg‘ulotlarida ulardan foydalanish hamda yoshlarning ijodiy loyihalariga tatbiq etish orqali milliy qadriyatlarga hurmat va estetik didni rivojlantirish mumkin. Bu esa milliy merosning davomiyligini ta’minlash bilan birga, zamonaviy dizaynning milliy o‘ziga xosligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Demak, atlas va adras — shunchaki gazlama emas, balki xalqimizning tarixiy xotirasi, milliy g‘ururi va betakror badiiy merosini ifodalovchi qadriyatdir. Ularni asrab-avaylash, chuqur o‘rganish va kelajak avlodlarga yetkazish har birimizning muhim ma’naviy vazifamizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi**.** “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun. 2001-yil 30-avgust, 269-II-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi. “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi UNESCO konvensiyasiga qo‘shilish haqida. O‘zbekiston Respublikasining 2007-yil 12-dekabrdagi O‘RQ-123-son Qonuni.

3. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.

4. UNESCO. Traditional craftsmanship**.** Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishga oid rasmiy materiallar. Rasmiy sayt: https://ich.unesco.org/

5. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Atlas”, “Adras”, “Amaliy bezak san’ati” maqolalari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.

6. O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi. O‘zbekistonning moddiy va nomoddiy madaniy merosiga oid materiallar. Rasmiy sayt: https://madaniymeros.uz/

7. O‘zbekiston hunarmandchiligi va an’anaviy to‘qimachilik san’atiga oid ilmiy maqolalar, kataloglar hamda muzey materiallari.

8. Marg‘ilon shahridagi an’anaviy ipakchilik va atlas-adras ishlab chiqarishiga oid hunarmandchilik materiallari va ko‘rgazma kataloglari.